

INVAZE 1968

Co předcházelo vpádu okupačních vojsk v roce 1968

DÍL DRUHÝ

Mozky za kulisami

Emil Voráček
Historický ústav AV ČR

Vzrušená atmosféra pražského jara, jejíž součástí byly i dynamizující proměny ústředního vedení KSČ, otevřela jedno z nejrevolučnějších období moderních českých dějin a současně též socialistického a komunistického hnutí. Eduard Goldstücker charakterizoval toto období následně: „Historicky vzato představuje situaci, v níž se vývoj společnosti dostal nejbližší k uskutečnění demokratického socialismu“.

Rozsáhlý pokus o demokratizaci diktátorské vlády státostrany silně rezonoval v celé společnosti, což vedlo k tomu, že se rychle rozrůstal potenciál demokratizace, nikoliv však ještě demokracie. Nebyl zde úplný společenský konsenzus ve smyslu kritické reflexe předcházejícího vývoje. Intenzivně ji vyjadřovala probouzející se občanská společnost, prostředí mimo komunistickou stranu, těžce zdeformované represemi na počátku 50. let. Rostl nejen její tlak na demokratizaci systému, ale též na výměnu zkompromitovaných funkcionářů KSČ na všech úrovních, na rehabilitaci obětí perzekuce.

Vedení strany přesto odmítalo snahu o obnovení sociální demokracie jako politické strany, odmítlo ustavení Klubu angažovaných nestraníků i sdružení bývalých politiků K-231. Na jednání v Moskvě 4. května 1968 uvedl první tajemník ÚV KSČ Alexander Dubček: „Nikomu nedovolíme vytvářet v zemi reálnou protiváhu komunistické strany, nedopustíme návrat do období ani před rokem 1945, ani před rokem 1948.“

Na reformním úsilí v Československu druhé poloviny 60. let se podílela řada výrazných osobností. Jejich životy se odvíjely v úzké souvislosti s válečným obdobím, osvobozením v květnu 1945 i únorem 1948. Mezi aktéry pražského jara, tedy především komunisty, byli i takoví, kteří byli zatíženi svými aktivitami v první polovině 50. let. Někteří z nich již v průběhu 50. let korigovali svůj postup a v jen pomalu se uvolňující atmosféře si uvědomovali základní příčiny hlavních nedostatků, destrukcí a zločinů jimi spolubudovaného systému. Spoluvytvářeli prostředí pro nastávající společenské

Změny jsou tady Na plénu ÚV KSČ byl 5. dubna 1968 schválen Akční program KSČ. Foto: ČTK

proměny, ale i reflexi svého chování v době nedávno minulé.

Vedení komunistické strany bylo nuceno se zorientovat a hledat východiska ze stavu krize, ve kterém se společnost na počátku 60. let nacházela. Vzhledem k určité víře v objektivitu vědeckého poznání byla přikládána pozornost ustavení specializovaných mezinoborových výzkumných týmů. Postupně bylo, s podporou vedení komunistické strany, založeno v rámci ČSAV několik skupin, složených zejména z pracovníků ČSAV a Univerzity Karlovy.

Týmy měly připravit teoretické odůvodnění změn a kroků v politice a ekonomice, pochopitelně jen v rámci systému. Týmy silně ovlivňovaly společenskovo vědní bádání, potenciálně i státní a politickou moc již od svého ustavení v polovině 60. let. V jejich práci se odrážela atmosféra 60. let, zejména víra v brzký a zásadní obrát k lepšímu. Šlo o: a) Tým pro společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce (vedoucí Radovan Richta, Filozofický ústav ČSAV); b) Tým pro teoretické problémy plánovitého řízení národního hospodářství (vedoucí Karel Kouba, tzv. Šikův tým, Ekonomický ústav ČSAV); c) Tým pro rozvoj demokracie a politického systému naší společnosti (vedoucí Zdeněk Mlynář, Ústav státu a práva ČSAV, dále zde působili mj. Petr Pithart či Lubomír Brokl); d) Tým pro výzkum vertikální sociální diferenciace československé společnosti (vedoucí Pavel Machonin, Ústav sociálněpolitických věd Univerzity Karlovy). Ota Šik, jako ředitel Ekonomického ústavu ČSAV, později místopředseda vlády, kolem sebe soustředil tým reformně orientovaných ekonomů, který připravoval ekonomickou reformu. Vědecká diskuse o reformě měla pochopitelně zřetelné hranice.

Výzkumník Radovan Richta z Filozofického ústavu ČSAV stál v čele jednoho z výzkumných týmů. Foto: ČTK

Mezinoborový tým pro rozvoj politického systému vedený Z. Mlynářem byl ustaven sice jako poslední, měl však nejožehavější úkol, připravit teoretické základy pro komplexní reformu stávajícího modelu socialismu. Klíčová pozornost se soustředila na otázku vztahu moci a společnosti, uplatňování vedoucí úlohy strany, tedy na změnu a inovaci systému socialistické diktatury, založeného dosud na monopolně vládnoucí KSČ. Všechny tyto momenty byly něčím zcela novým, což iritovalo rigidní názory tehdejšího vedení

KSSS i domácí konzervativní fronty. Výzkum směřoval k modelování alternativ budoucnosti československé společnosti. Představoval nejúplnější pokus o změnu systému, poskytoval razantní reformní impulzy, které připravily československé pražské jaro. Výsledky práce týmu však nebyly finalizovány v kompaktním materiálu srovnatelném s prací týmu R. Richty „Civilizace na rozcestí“ (I. vydání 1966), která byla vydána v řadě zemí v sovětském bloku i v demokratickém světě.

Výrazným stimulem pro rozvoj demokratizačního procesu byl Akční program KSČ, přijatý na zasedání ÚV KSČ 5. dubna 1968. Navazoval na text, na kterém od roku 1967 pracovala stranická komise pod vedením Zdeňka Mlynáře. Požadoval zejména zvýšení svobody tisku. Vedoucí úlohu strany chápal jako službu společnosti, nikoli jako vládu nad ní. Vyhrázel si však, že proces bude postupovat pod vedením KSČ.

Současně však radikalizovaná společnost požadovala urychlené provedení reformem. Výrazným počinem uvolňujícím demokratizaci bylo zrušení cenzury v únoru 1968, její úplné zrušení 4. března, vůbec poprvé v českých i československých dějinách. Den po vstupu zákona o zrušení cenzury v platnost,

27. června 1968, byl v celostátních denících uveřejněn manifest Dva tisíce slov, jehož autorem byl Ludvík Vaculík. Dokument vznikl na podnět pracovníků ČSAV. Šlo o výzvu k aktivizaci československé veřejnosti proti silicím tlaku sovětského vedení odmítajícího reformní změny.

Výrazný posun směrem k radikálnějších změnám byl vyjádřen v manifestu „Před rozhodnutím. O nový československý model socialismu“, vypracovaném týmem Radovana Richty (10. červenec 1968). Explicitně byl zde vyjádřen požadavek, aby se „každý občan socialistické země opravdu setkával nikoli s menší a nikoli se stejnou, ale právě s větší měrou svobody slova, projevu, shromažďování, spolčování, pohybu a cestování, než jaké poskytovala buržoazní společnost“.

Měl tak být formován model, který by znamenal reflexi a vývojové proměny nesporných nedostatků, chyb, vyrovnávání se se zločinnými 50. lety, stávajícího modelu socialismu sovětského typu směrem k novému historicky dynamickému demokratickému socialismu.

Zejména v otázkách uplatňování moci si byl tento manifest podobný s Vaculíkovými Dvěma tisíci slovy. Oba texty byly trnem v oku L. Brežněvovi. Ne všichni aktéři proměn pražského jara byli schopni alespoň částečně vykročit mimo mocenský monopol KSČ, mezi nimi radikální reformisté, sdružení kolem Městského výboru KSČ v Praze. Byli však v menšině, a proto upírali své naděje k urychlenému provedení mimořádného XIV. sjezdu strany. Ten proběhl den po okupaci, 22. srpna.

Kalendárium

● duben 1955 – červen 1956

vytvořeny čtyři vědecké týmy zabývající se různými aspekty možné reformy

● 5. dubna 1968 – přijetí Akčního programu KSČ, který si reformy otevřeně stanovoval za cíl

● 27. června 1968 – uveřejnění manifestu Dva tisíce slov Ludvíka Vaculíka

● 10. července 1968 – uveřejnění manifestu Před rozhodnutím. O nový československý model socialismu týmu Radovana Richty

Seriál pro MF DNES připravil Historický ústav Akademie věd České republiky. Editor seriálu Jan Slavíček.

Vysočanský sjezd - už pouhá labutí píseň

Přípravy mimořádného XIV. sjezdu KSČ probíhaly v euforii atmosféry pražského jara. Požadavek na jeho svolání byl prvně vysloven radikálními reformisty, soustředěnými kolem městského výboru KSČ v Praze, už v počátku obrodného procesu. Vedoucí tajemníci krajských a okresních výborů strany byli převážně proti.

Výběr a volba delegátů na mimořádný XIV. sjezd KSČ probíhala na okresních konferencích strany během jara 1968. Sjezd byl svolán na 9. září. V den, kdy bylo Československo vojensky okupováno armádami Varšavské smlouvy, se setkali 50 delegátů sjezdu v pražském hotelu Praha a svolalo poradu všech delegátů na 22. srpna. Sjezd probíhal v utajení před okupačními vojsky, a to v jídelně ČKD v pražských Vysočanech. Porada byla zahájena v 11.18, přítomno bylo zhruba tisíc delegátů, dvě třetiny z celkového počtu. Ze Slovenska

bylo v tomto okamžiku přítomno jen pět delegátů. Následně byla porada přeměněna na mimořádný sjezd KSČ.

Vzhledem k tomu, že první tajemník strany Alexander Dubček byl spolu s dalšími představiteli unesen do Sovětského svazu, se řízení sjezdu ujal Věněk Šilhán. Prohlášení sjezdu jednoznačně odmítlo tvrzení o existenci kontrarevoluce a ohrožení socialismu v Československu. Základním požadavkem se stal okamžitý odchod cizích vojsk. Druhá výzva sjezdu se obracela na komunistické strany celého světa s prosbou, aby podpořily tři požadavky: propuštění všech zadržovaných československých představitelů a zajištění jejich nerušené práce, okamžitě obnovení všech občanských svobod a práv, odchod okupačních armád.

Byl zvolen ústřední výbor v počtu 144 členů, přičemž se počítalo s jeho doplněním o slovenské kole-

V utajení 22. srpna 1968 se ve Vysočanech sešel v utajení před Sověty XIV. sjezd KSČ. Foto: ČTK

Zúčastnilo se 1 219 delegátů, ze Slovenska dorazilo delegátů pouze 50.

gy. V závěrečné rezoluci bylo zasedání sjezdu prohlášeno za nepřetržitě. První zasedání sjezdu bylo ukončeno večer v 21.15, aby se už nesešlo. Zasedání a voleb na sjezdu se zúčastnilo 1 219 z 1 543 zvolených delegátů, ze Slovenska však dorazilo delegátů pouze 50.

26.-28. srpna se v Bratislavě konal mimořádný sjezd Komunistické strany Slovenska, který zvolil prvním tajemníkem Gustáva Husáka a důraz kladl na provedení federalizace.

Zdeněk Mlynář

Byl jednou z klíčových tváří československé reformy. Narodil se 22. června 1930 ve Vysokém

Mýtě. Byl členem KSČ od roku 1946, v letech 1950–1955 vystudoval Právnickou fakultu Moskevské univerzity. Poté pracoval v Ústavu státu a práva ČSAV. Na počátku pražského jara byl tajemníkem ÚV KSČ. Stal se vedoucím týmu pro rozvoj demokracie a politického systému (1968). Po únosu do Moskvy podepsal tzv. moskevský protokol. V listopadu 1968 rezignoval na všechny funkce, v roce 1970 byl vyloučen z KSČ. Stal se spoluautorem textu Charty 77 a ještě téhož roku emigroval do Rakouska, kde se věnoval ediční činnosti (Listy) a vyučoval politologii na univerzitě v Innsbrucku. Po listopadu 1989 se pokusil o návrat do politického života, ale jím vedený Levý blok ve volbách roku 1996 propadl. Zemřel 15. dubna 1997 ve Vídni.